

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

Чорний Владислав Михайлович

УДК 631/145:005.922.1:33

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА**

21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі управління фінансово-економічною безпекою Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК»».

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Рокоча Віра Володимирівна,
завідувач кафедри міжнародних
економічних відносин, ВНЗ «Університет
економіки та права «КРОК»

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Живко Зінаїда Богданівна,
завідувач кафедри менеджменту,
Львівський державний університет
внутрішніх справ

кандидат економічних наук, доцент
Захаріна Оксана Володимирівна,
доцент кафедри економічної теорії та
інтелектуальної власності, Житомирський
національний агроекологічний університет

Захист відбудеться «15» березня 2018 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.130.01 Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» за адресою: 03113, м. Київ, вул. Лагерна, 30-32, кім. 245.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» за адресою: 03113, м. Київ, вул. Лагерна 30-32, кім. 236.

Автореферат розісланий «14» лютого 2018 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук, доцент

Н.М. Літвін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Глобальні виклики людству, які пов'язані з фактично неконтрольованим збільшенням населення та надмірною експлуатацією обмежених земельних і водних ресурсів, можуть пом'якшуватися інновацізацією агропромислового виробництва традиційними країнами-експортерами сільськогосподарської продукції, що зумовлює необхідність узгоджувати національні та загальносвітові інтереси.

Це питання є актуальним для України, для якої сільське господарство перетворилося на провідну галузь економіки. Виробництво зерна складає 3,2% ВВП та 15,9% експорту України й є одним із стратегічних напрямків її економічного розвитку, оскільки отримання іноземної валюти необхідне для покриття державного боргу, який перевищив допустимі рівні порогових значень індикаторів економічної безпеки держави. За 2016/2017 маркетинговий рік Україна експортувала 44 млрд. тон зерна, що стало абсолютним рекордом для країни, при цьому в 2016 році частка вітчизняного експорту складала 10,85% світового ринку у фактичному обсязі.

На світовому ринку українські виробники зерна зустрічаються із численними перешкодами, зокрема із жорсткою міжнародною конкуренцією, зовнішніми політичними та економічними чинниками на зарубіжних ринках. Однією із таких перешкод є недосконалість вітчизняної соціально-економічної системи. Слабкий економічний стан, нестабільне політичне середовище, необґрунтоване втручання держави в регулювання ринку зерна й відсутність заходів для розвитку інфраструктури та зернової логістики негативно впливають на економічну безпеку українських підприємств як на національному, так і на світовому ринках зерна.

Поняття економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності, класифікацію економічних загроз та інтересів, підходи до оцінювання рівня економічної безпеки висвітлювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Л. Абалкін, В. Білоус, І. Белоусова, О. Бандурка, О. Барановський, О. Власюк, В. Геєць, С. Глазьев, Л. Гнилицька, Я. Жаліло, З. Живко, С. Кавун, Т. Ковальчук, Г. Козаченко, О. Ляшенко, І. Мігус, В. Мунтіян, Н. Нижник, Є. Олейников, І. Ревак, Є. Рудніченко, В. Сенчагов, Г. Ситник, А. Сухоруков, В. Франчук, В. Шлемко, Д. Фішер, В. Франчук, В. Ярочкін та інші.

Вивчення питання виходу сільськогосподарських підприємств на світовий ринок зерна перебувало в колі наукових інтересів В. Андрійчука, В. Бойка, В. Губенка, Л. Діброва, О. Жемойда, О. Захаріної, Т. Зінчука, С. Кваші, І. Кобута, В. Колодійчука, Л. Михайлової, П. Саблука, М. Сайкевич, О. Попова, В. Онегіна, О. Школьного та інших науковців.

Водночас, питання необхідності захисту національних і приватних інтересів в умовах жорсткої конкуренції на світових товарних ринках робить доцільним обґрунтування шляхів вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки

українських підприємств на світовому ринку зерна, що й зумовило вибір теми дисертації, її мету та завдання.

Наукове завдання дисертаційної роботи полягає у тому, щоб описати і розкрити концептуальні та методичні засади оцінювання та забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри управління фінансово-економічною безпекою ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» та є фрагментом теми «Забезпечення захисту економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності в умовах євроінтеграції України» (номер державної реєстрації 0114U006338). Особистий внесок автора полягає у дослідженні механізму забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств на світовому ринку зерна та розробці пропозицій з його вдосконалення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є аналіз та вдосконалення забезпечення економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна; а також обґрунтування стратегічних напрямів зміцнення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Із мети дослідження випливають такі завдання:

- висвітлити специфіку світового ринку зерна як різновиду світового товарного ринку;
- з'ясувати сутність і прокласифікувати ризики та загрози економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках;
- визначити методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна;
- охарактеризувати за допомогою безпекового підходу торговельну позицію українських підприємств на світовому ринку зерна;
- проаналізувати екзогенну компоненту комплексу загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна;
- з'ясувати специфіку ендегенних загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна;
- змоделювати рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна;
- розкрити особливості страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.
- обґрунтувати концепцію забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна;

Об'єктом дослідження є процес адаптації агропромислових підприємств до умов діяльності на світовому ринку зерна.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та особливості забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Методи дослідження. Теоретична та методологічна база дослідження сформована на підставі фундаментальних праць провідних вітчизняних і зарубіжних учених, які займалися проблемами забезпечення економічної безпеки підприємств, специфіки функціонування світових товарних ринків у цілому та зернового ринку зокрема.

Для досягнення поставленої мети й виконання завдань у дисертації використано низку загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: *методи індукції та дедукції* – для розгляду понять «ринок», «товарний ринок», «ризик» та «загроза» (пп. 1.1-1.2); *спостереження й узагальнення* – для визначення місця ринку зерна на світовому товарному ринку (пп. 1.2) та з'ясування ролі державного регулювання у процесі забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 1.3); *статистичний та графічний методи* – для аналізу торговельної позиції українських підприємств на світовому ринку зерна (п.п. 2.1), *причинно-наслідковий метод і метод експертної оцінки* – для оцінювання впливу ендогенних та екзогенних загроз на діяльність українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 2.2-2.3) та моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 3.2); *метод упорядкування* – для систематизації критеріїв, за якими здійснюється класифікація загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 2.2-2.3); *методи системно-структурного аналізу* – для обґрунтування концепції забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 3.1) та розкриття особливостей страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна (пп. 3.3), а також *метод наукового узагальнення*, що уможливив формулювання висновків.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти, зокрема Конституція України, Укази Президента України, нормативні документи Кабінету Міністрів України та інших органів влади, звітні дані Державного комітету статистики України, монографії, статті та інші наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, інтернет-ресурси. Статистичним і фактологічним підґрунтям дослідження стали дані Державного комітету статистики України, дані міжнародних організацій, зокрема Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Американської агенції сільськогосподарства та агробізнесу, дані звітності та офіційних сайтів вітчизняних виробників.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що автор показав особливості процесів забезпечення економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна; а також обґрунтував стратегічні напрями

посилення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Нові наукові положення, одержані особисто автором, які виносяться на захист, полягають у такому:

уперше:

- обґрунтовано механізм забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, який поєднує інституційно-організаційний (заходи з підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють торговельні операції на світовому товарному ринку), методичний (моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна) та економічний (саморегулювання процесу забезпечення економічної безпеки українських підприємств-експортерів на світовому ринку зерна) компоненти, які в комплексі чинять подвійний синергетичний ефект, суть якого полягає, з одного боку, у взаємопідсилюванні та взаємоузгодженні захисту національних і приватних інтересів, а з другого, у синхронізованому забезпеченні економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності на світовому ринку зерна;

- розроблено методику мінімізації впливу суб'єктивного фактору при експертному оцінюванні рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, до якого залучаються кваліфіковані експерти, які мають науковий доробок у сфері економічної безпеки підприємницької діяльності та практичні навички у сфері економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Оцінювання здійснюється за п'ятьма основними групами показників економічної безпеки підприємств-товаровиробників зерна (виробничою, техніко-технологічною, фінансовою, зовнішньоторговельною та кадровою). Використовуючи експертні попарні порівняння обернено-симетричних матриць, аналіз ієрархій Т. Сааті для проведення якісного етапу експертного дослідження, матриці експертних суджень при попарних порівняннях елементів в однорідній групі показників, визначено власні числа матриць, які перевірені на узгодженість матриці попарних порівнянь експертних рішень та математичного сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітацією моделювання подібних матриць; встановлення похибки узгодженості експертних суджень (підхід Крилова); – оцінено рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, який ґрунтується на отриманих значеннях і вагових оцінках компонентів інтегрального індикатора;

удосконалено:

- класифікацію загроз економічній безпеці суб'єктів господарської діяльності, яку доповнено категорією «загрози економічній безпеці підприємств на світовому товарному ринку». Дана категорія є сукупністю чинників, котрі впливають на діяльність аграрного підприємства впродовж усього циклу виробництва товару – вирощування, збирання, зберігання та реалізації зерна на

світовому товарному ринку, та призводять до зниження рівня економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності;

- понятійний апарат концептуалізації сфер забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, який доповнено терміном «економічна безпека підприємства на світовому ринку зерна», під яким розуміється стан оптимального використання ресурсів підприємства задля його стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам ендогенних та екзогенних загроз при здійсненні трансакцій на світовому ринку зерна;

набули подальшого розвитку:

- класифікація категорії «риннок», яку було доповнено критерієм «рівень економічної безпеки», у відповідності до якого було виділено такі типи ринків, як безпечні, стабільні та ринки з підвищеним рівнем економічної небезпеки. Такий підхід сприяє покращенню прогнозованості господарської діяльності підприємств при виборі ринків реалізації продукції та надання послуг, а також надає можливість розробити адаптаційні заходи та оптимізувати цінову політику на основі притаманному конкретному ринку рівню загроз;

- державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна в контексті економічної безпеки держави, яке полягає в поєднанні та взаємопідсиленні економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів в умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва з акцентуалізацією на формуванні банків даних українських товаровиробників і розвитком он-лайн мереж торгівлі зерном, що сприятиме зовнішньоекономічному співробітництву.

Практичне значення результатів дослідження. Основні наукові результати проведеного дисертаційного дослідження дозволяють розв'язати важливе наукове завдання, яке полягає у розкритті концептуальних і методичних засад оцінювання та забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Практичне значення сформульованих автором теоретичних положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що вони можуть слугувати підґрунтям для розробки моделі управління економічною безпекою аграрних підприємств.

Наукові розробки, висновки, практичні рекомендації автора використано вітчизняною корпорацією ДАК «Хліб України» при формуванні рекомендованого переліку засобів моніторингу для стратегічного аналізу середовища зовнішньоекономічної діяльності (довідка №1-6-10/75 від 09.02.2017 р.), ДП «Одесазерно» при впровадженні сучасних засобів моніторингу рівня економічної безпеки та рівня готовності підприємства до здійснення зовнішньоекономічних операцій (довідка №15-02/2017 від 13.02.2017 р.), ДП «Торговий дім «Укрхлібпродукти» при аналізі перспектив виходу на зовнішній ринок аграрної продукції для оцінювання рівня ризикованості середовища (довідка №9-02/2017

від 09.02.2017 р.); ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»» при оновленні програми модулів навчальних дисциплін за вибором студента відповідно до варіативної частини освітньо-професійної підготовки бакалаврів спеціальності 6.030503 «Міжнародна економіка» (Акт про впровадження результатів наукового дослідження від 14 вересня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею. Наукові положення, результати, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, одержано автором особисто та викладено в опублікованих працях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Aplikovane vedecke novinky – 2015» (Чехія, Прага, 2015 р.), «Динамиката на съвременната наука – 2015» (Болгарія, Софія, 2015 р.); «Trends of modern science» (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Шефїлдс, 2015 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 4,35 д. а. (з яких 4,35 д. а. належать особисто автору), у тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (2,73 д.а.), 2 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (1 д.а.), 5 – в інших виданнях (0,62 д. а.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 206 найменувань на 22 сторінках і 11 додатків, що займають 21 сторінку. Обсяг основного тексту дисертаційної роботи становить 183 сторінки і містить 33 таблиці та 48 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито актуальність теми дисертаційної роботи, визначено мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, сформульовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено їх апробацію.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади забезпечення економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна**» висвітлено специфіку світового ринку зерна як різновиду світового товарного ринку, досліджено сутність і класифікацію загроз та ризиків економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках, окреслено методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна.

На основі аналізу наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених і практиків встановлено основні критерії класифікації ринків, а саме: за об'єктами купівлі-продажу (обміну); за умовами, на яких здійснюють свою діяльність суб'єкти господарювання; за масштабом ринку й територіальною ознакою; за типом взаємозв'язків; за типами взаємодії господарюючих суб'єктів на ринку (рис. 1). Безпекознавчий підхід уможливив обґрунтувати доцільність трактування товарного ринку як системи економічних відносин у сфері купівлі-продажу

товарів, яким притаманні кількісна та вартісна оцінка, а також споживча цінність, що виникає при їх просуванні від виробників до споживачів, яка дозволяє забезпечити економічну безпеку учасників таких відносин.

Підходи до трактування поняття «ринок»			
Загальноекономічний підхід	Маркетинговий підхід	Системний підхід	Управлінський підхід
Економіко-правовий підхід		Безпекознавчий підхід	

Ринок – це система економічних відносин щодо купівлі-продажу товарів, робіт і послуг, яка дозволяє забезпечити економічну безпеку його суб'єктів

Організаційно-економічна структура ринку		
залежно від об'єктів купівлі-продажу (обміну)	залежно від умов на яких здійснюють свою діяльність суб'єкти господарювання	за масштабом ринку та територіальною ознакою
за типом взаємозв'язків	залежно від типів взаємодії господарюючих суб'єктів на ринку	за рівнем економічної безпеки

Підходи до трактування поняття «товарний ринок»			
Функціональний підхід	Системний підхід	Інституційний підхід	Управлінський підхід
Об'єкторієнтований підхід		Безпекознавчий підхід	

Товарний ринок – система економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів, яким притаманні кількісна та вартісна оцінка, а також споживча цінність, що виникає при їх просуванні від виробників до споживачів, що забезпечує економічну безпеку учасників таких відносин.

Рис. 1. Класифікація підходів до трактування поняття «ринок» та «товарний ринок»

Джерело: авторська розробка

Констатовано, що ринкове середовище, зокрема і середовище світового товарного ринку, представлене мезосередовищем та макросередовищем (стосовно підприємства). Мезосередовище – це сукупність учасників ринку, які безпосередньо контактують із підприємством і безпосередньо впливають на нього. Зі свого боку підприємство також може безпосередньо впливати на цих учасників ринку. Макросередовище чинить опосередкований вплив на підприємство, на яке саме підприємство не впливає. Світовий зерновий ринок це середовище реалізації контрактів з купівлі-продажу зерна, яке складається з безпосередніх учасників –

суб'єктів ринку (аграрні компанії-виробники, зернотрейдери, логістичні компанії, ринкова інфраструктура, державні органи тощо), які діють у специфічних умовах (кон'юнктура ринку), що формуються під впливом факторів цього середовища (політичні, економічні, соціальні, географічні, культурні, екологічні тощо).

Доведено, що на відміну від підприємств зернової галузі, які діють лише в межах внутрішнього ринкового середовища, підприємства-експортери стикаються з необхідністю здійснення додаткових витрат для проведення маркетингових досліджень підприємницького середовища зарубіжної країни з метою вивчення її економічних, нормативно-правових, соціально-політичних та інших особливостей при веденні підприємницької діяльності; з виникненням ускладнень в управлінні та загальній роботі підприємства, які пов'язані з рівнем кваліфікації персоналу компанії та його підвищенням; з потребою в одержанні необхідних дозвільних документів для провадження діяльності на зарубіжних ринках (наявність сертифікатів, ліцензій та інших видів дозвільних документів); зі складнощами в пошуку та реалізації контрактів із зарубіжними контрагентами; з наявністю високих вхідних бар'єрів на світові продовольчі ринки та різних законодавчих обмежень щодо здійснення діяльності на них.

Аналіз сучасних підходів показав, що державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна у контексті економічної безпеки держави потребує поєднання економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів. Особливе значення у сучасних умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва набувають організаційні заходи, зокрема створення банків даних українських виробників зерна та розвиток торгівлі зерном через глобальну мережу Інтернет.

У другому розділі **«Умови діяльності українських підприємств на світовому ринку зерна та загрози їх економічній безпеці»** з позиції безпекознавчого підходу охарактеризовано торговельну позицію українських експортерів зерна, проаналізовано екзогенну компоненту та з'ясовано специфіку ендогенних загроз в комплексі загроз їх економічній безпеці на світовому ринку зерна.

Аналіз статистичних даних показав, що світовий ринок зерна контролюють такі основні виробники-експортери: США (частка ринку 22,6% у 2016 р.), країни ЄС (13,2%), Бразилія (10,2%), Аргентина (9,5%). До п'ятірки найбільших експортерів-виробників у 2016 році потрапила й Україна, посівши 3-тє місце за обсягом експорту зернових (ринкова частка 10,9%). Сумарні експортні пропозиції зерна п'ятірки найбільших експортерів світу склали в 2016 році 66,3% від усього обсягу світової торгівлі. Основним конкурентом на цьому ринку для України є США, яка багато років поспіль залишається найбільшим експортером зерна із загальною ринковою часткою 22,6%, зокрема 12,7% ринку пшениці та 31,8% ринку фуражного зерна.

На ринку пшениці на країни ЄС припадає 20,1% експортних операцій, на Канаду – 14,8% та Російську Федерацію – 14,8% також. Основними конкурентами України на ринку фуражного зерна, окрім США, є Аргентина (ринкова частка 13,5%) та Бразилія (19,2%). При цьому азійський та африканський регіони характеризуються попитом на борошномельну пшеницю, а європейські країни – на фуражну пшеницю. Особливу роль у формуванні торговельної позиції України на світовому ринку зерна відіграють агрохолдинги. У 2010 році в Україні нараховувалося більше 100 агрохолдингів, які різняться за розмірами, масштабами виробництва і спеціалізацією діяльності. Вони об'єднували понад 1,2 тис. незалежних сільськогосподарських підприємств. У цей період під контролем агрохолдингів знаходилося понад 21% сільськогосподарських угідь, а частка у виробництві валової продукції сільського господарства України склала 17,2% (10,8% у рослинництві та 26,1% у тваринництві), серед сільськогосподарських підприємств – 38,4% (25% у рослинництві та 59% у тваринництві).

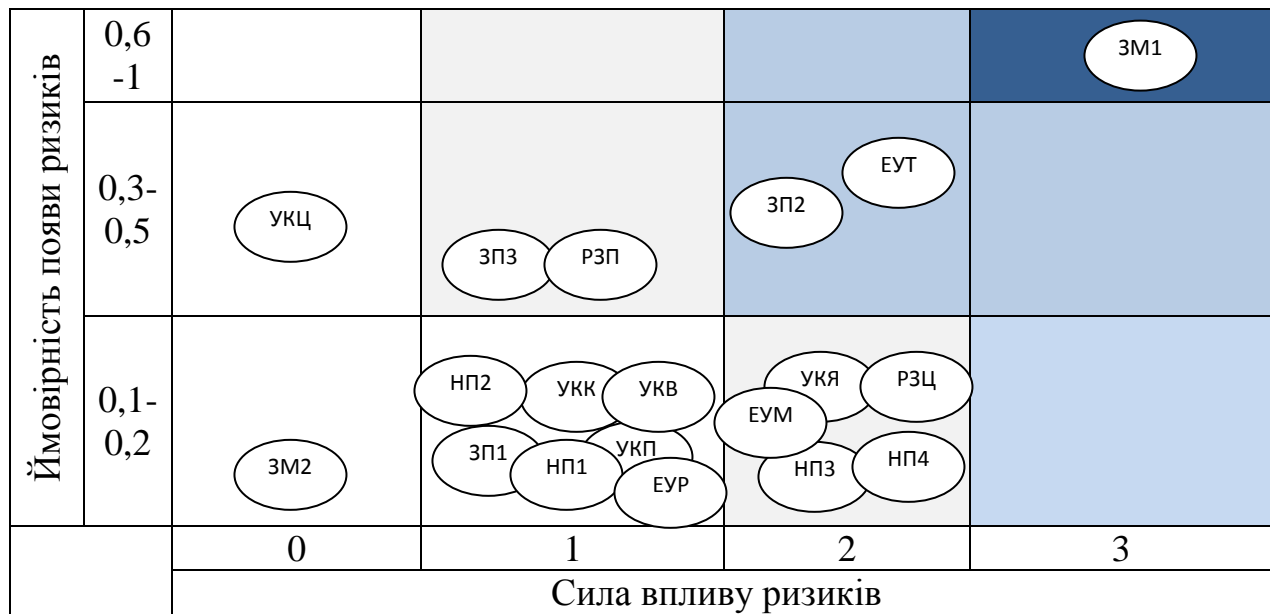

Рис. 2. Карта ризиків угоди на поставку зернових українським підприємством у КНР

Джерело: авторська розробка

Автор провів експертне оцінювання зовнішньоекономічних ризиків АХ «ІМК» для проекту виходу на нові ринки зернових (КНР, Ірану та Ефіопії) за двома факторами: імовірністю появи ризику та силою впливу на підприємство. Було отримано такі характеристики проаналізованих ринків. Під час укладання вітчизняним виробником угоди на поставку зернових з Ефіопією підприємство матиме найбільш високий рівень зовнішніх ризиків: інтегральна оцінка – 10,4 бали, кількість значних за ймовірністю настання ризиків складає 6, а сила їх

впливу складає 15 балів. Дещо менший ризик має варіант укладання контракту з іранським партнером: інтегральна оцінка – 9,4 бали, кількість значних за ймовірністю настання ризиків складає 3, а сила їх впливу складає 7 балів. Найменший ризик, згідно з проведеною експертною оцінкою, матиме угода з китайським партнером: інтегральна оцінка ризику – 7,2 бали, кількість значних за ймовірністю настання ризиків складає 3, а сила їхнього впливу дорівнює 7 балам (рис. 2). Результати оцінювання ризиків виходу вітчизняного виробника зернових на зовнішні ринки на прикладі КНР, Ірану та Ефіопії показали відносну ризикованість альтернативних ринків збуту та уможливили з'ясування найбільш значущих ризиків з високою ймовірністю їх настання.

Опитування керівників українських аграрних підприємств показало ключові ендогенні загрози діяльності українських виробників на світовому ринку зерна, а саме: дефіцит кадрів, низька мотивація та морально-етичні якості персоналу, низька продуктивність праці, крадіжки, комерційний та технологічний шпіонаж, внутрішньофірмова корупція. Суттєвою загрозою є також відсутність практики роботи менеджерів підприємств на міжнародних ринках, зокрема брак досвіду співпраці з іноземними партнерами, відсутність розуміння процесу реалізації міжнародних угод, низький рівень обізнаності з особливостями ділової культури зарубіжних країн.

У третьому розділі «Пріоритетні напрями зміцнення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна» змодельовано рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, розкрито особливості страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, обґрунтовано концепцію забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

При оцінюванні рівня економічної безпеки застосовувалися експертні попарні порівняння та обернено-симетричні матриці, аналіз ієрархій Т. Сааті для проведення якісного зрізу в експертному дослідженні кваліфікованими фахівцями, які мають наукові доробки у сфері економічної безпеки підприємництва та практичні навички у сфері економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Проведене оцінювання дозволило проаналізувати рівень економічної безпеки підприємств за п'ятьма основними групами показників (виробничою, техніко-технологічною, фінансовою, зовнішньоторговельною та кадровою). На основі матриць експертних висновків при попарних порівняннях елементів в однорідній групі показників визначено власні числа матриць, які перевіряються на узгодженість матриці попарних порівнянь експертних рішень. Для цього використовується математичне сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітацією моделювання подібних матриць. Вказані дії дозволяють оцінити рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна на

підставі отриманих значень і вагових оцінок компонентів інтегрального індикатора (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінювання рівня економічної безпеки товаровиробників зерна

Назва агрофірми	В - Рівень економічної безпеки товаровиробників зерна			
	2013	2014	2015	2016
Grain Alliance («Баришівська зернова компанія»)	0,48	0,59	0,63	0,64
«Чиста криниця»	0,42	0,43	0,56	0,61
«Росток-Холдинг»	0,45	0,44	0,54	0,60
«Миронівський хлібопродукт»	0,63	0,68	0,75	0,77
Trigon Agri	0,25	0,27	0,32	0,42

Джерело: авторська розробка

За результатами проведеного аналізу умов функціонування аграрного сектору України систематизовано загрози та ризики діяльності сільськогосподарських підприємств на світовому ринку зерна шляхом їх розподілу на ендогенні та екзогенні. Складено матрицю «загрози-ризиків», яка вказує на переваження фінансових ризиків, що уможливорює розробку нового виду страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що основними чинниками, які стримують розвиток сільськогосподарського страхування є недосконалість нормативно-правового регулювання та недостатній рівень розвитку інституційної мережі.

Запропоновано концепцію забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, основу якої складає поєднання макрорівневих (державне регулювання) і мікрорівневих (саморегулювання) заходів (рис. 3). Розроблена концепція складається з мети та завдань функціонування системи економічної безпеки агропромислових підприємств; принципів функціонування системи економічної безпеки агропромислових підприємств; опису основних загроз, які впливають на систему економічної безпеки агропромислових підприємств; механізму підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна, який містить зокрема й методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки агропромислових підприємств.

У запропоновану концепцію автор увів поняття «економічна безпека підприємства на світовому ринку зерна», під яким розуміється стан оптимального використання ресурсів підприємства задля його стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам ендогенних та екзогенних загроз при здійсненні трансакцій на світовому ринку зерна.

Рис. 3. Основні складові концептуального підходу до забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна
Джерело: авторська розробка

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розв'язане важливе наукове завдання, яке полягало в розкритті концептуальних і методичних засад оцінювання та забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Отримані теоретичні та практичні результати дослідження уможливили такі висновки:

1. Категорію «риннок» необхідно розуміти як систему економічних відносин з купівлі-продажу товарів, робіт і послуг, яка дозволяє забезпечити економічну безпеку його суб'єктів. У зв'язку з цим доцільно доповнити існуючу класифікацію ринків критерієм «за рівнем економічної безпеки», який передбачає поділ ринків на безпечні, стабільні та ринки з підвищеним рівнем економічної небезпеки. У свою чергу, товарний ринок є системою економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів, для яких характерна кількісна та вартісна оцінка, а також споживча цінність, що виникає при їх просуванні від виробників до споживачів, і яка забезпечує економічну безпеку учасників таких відносин. Світовий зерновий ринок є середовищем реалізації контрактів з купівлі-продажу зерна, яке складається з безпосередніх учасників – суб'єктів ринку (аграрні компанії-виробники, зернотрейдери, логістичні компанії, ринкова інфраструктура, державні органи тощо), які діють у специфічних умовах (кон'юнктура ринку), що формуються під впливом факторів цього середовища (політичні, економічні, соціальні, географічні, культурні, екологічні тощо).

2. Ризик, як економічна категорія, відображає особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин існування невизначеності та конфліктності в ситуаційних умовах. Ризик діяльності підприємств на світовому товарному ринку – невизначеність результату для інтеграції вітчизняного суб'єкта господарювання у світову економіку. На цей результат впливають загрози ринкового середовища та прийнятих управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Фактори середовища, які зумовлюють загрози господарській діяльності підприємств, переважно викликані зовнішніми (некерованими) процесами, що вимагає обережності у прогнозах, щоб найбільшою мірою компенсувати втрати та знизити їх рівень. Загрози економічній безпеці підприємств на світовому ринку зерна – сукупність чинників, що впливають на діяльність аграрного підприємства впродовж усього циклу створення продукту – від вирощування, збирання, зберігання до реалізації зерна на світовому товарному ринку, при цьому будь-який із цих чинників може призвести до зниження рівня економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.

3. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на світовому ринку передбачає розрахунок інтегрального показника економічної безпеки, який враховує результати аналізу ендогенних та екзогенних загроз. Основними складовими внутрішнього потенціалу економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна є фінансова (характеризує фінансову стійкість підприємства); виробничо-технічна (характеризує ефективність

використання основних виробничих фондів підприємства); інтелектуально-кадрова (показує ефективність використання трудових ресурсів); маркетингова (відображає стійкість підприємства на галузевому ринку); правова (характеризує ступінь захисту інтересів підприємства і його робітників); інтерфейсна (характеризує надійність взаємодії з контрагентами); інноваційно-технологічна (визначає технологічний потенціал підприємства); сировинна та енергетична (відображає забезпеченість підприємства сировинними та енергетичними ресурсами); екологічна (характеризує здатність підприємства здійснювати виробничу діяльність відповідно до екологічних норм). Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна у контексті економічної безпеки держави полягає в поєднанні та взаємопідсиленні економічних, організаційних та адміністративно-правових заходів. Особливе значення в сучасних умовах інформатизації та інноватизації суспільного виробництва набувають організаційні заходи, зокрема створення банків даних українських товаровиробників і розвиток торгівлі зерном через глобальну мережу Інтернет.

4. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна залежить від розмірів підприємства, обсягів і структури посівних площ, урожайності та ємності самого ринку. Основними конкурентами України на ринку пшениці є країни ЄС, Канада та Російська Федерація. Ключовими безпосередніми споживачами вітчизняної пшениці є країни Азії (КНР, Ізраїль, Таїланд), Північної Африки (Єгипет, Туніс, Марокко), ЄС (Іспанія, Нідерланди, Італія). Експорт зернових є важливим джерелом формування доходів сільськогосподарських підприємств України. Зростання чисельності населення світу вимагає збільшення обсягу зернових культур як на харчові цілі, так і для використання у тваринництві, що зумовлює підвищений попит на пшеницю як на продовольчу культуру, особливо в країнах Близького Сходу, Африки та Латинської Америки. У зв'язку з урбанізацією споживання пшениці збільшилося в країнах – традиційних виробниках рису, зокрема в Індонезії та Бангладеші. У цілому зростання попиту на зернові культури, зокрема кукурудзу, пов'язане з виробництвом біоетанолу, що є складовою стратегії забезпечення енергетичної безпеки держав. Закупівля за монопольними цінами матеріально-технічних ресурсів зменшує доходи українських аграрних підприємств, не дозволяючи їм інвестувати в нові технології та техніку сільськогосподарського виробництва, таким чином знижуючи конкурентоспроможність на світовому ринку зерна.

5. Серед екзогенних загроз найбільшу значимість мають загрози зміни ринкової кон'юнктури (коливання попиту та ціни), втрати або затримки вантажу при транспортуванні, невиконання умов договору партнером, втрата контракту через незалежні від сторін обставини економічного й політичного характеру. Вітчизняним підприємствам, що виходять на світовий ринок зерна, при обранні партнера для міжнародної торгівлі, слід враховувати, що ризики політичної нестабільності найбільш притаманні таким країнам, як Іран, Таїланд, Туніс,

Ефіопія та Єгипет. Значний вплив на світове сільське господарство чинить ерозія ґрунтів, при цьому саме розширення сільськогосподарського виробництва зумовлює появу цієї загрози: значний обсяг орних земель, забруднення водою добривами та стічними водами, підвищення рівня потенційно шкідливих пестицидів та їх вплив на екосистему, а також радіоактивне забруднення сільськогосподарських угідь.

6. До основних ендегенних загроз діяльності українських товаровиробників на світовому ринку зерна належать: загроза втрати значної частки врожаю або зниження його якості через непередбачувані або слабо передбачувані впливи таких чинників аграрного виробництва, як погодні умови, якість сівоматеріалу, хвороби, шкідники, падіння родючості ґрунтів тощо; ризик незапланованого зростання собівартості виробленої продукції. У зв'язку з цим можливість здійснювати експортні операції мають лише великі виробники (холдинги), які концентрують значні ресурси – земельні ресурси, техніку, фінансові ресурси, логістична інфраструктура. Холдинги демонструють суттєві економічні переваги та формують переважну частку валютних надходжень до країни. Однак укрупнення бізнесу, у свою чергу, містить багато загроз. Вузька спеціалізація та часта монокультурність, надмірна концентрація агровиробництва посилюють загрози агробіологічного характеру (порушення балансу структури посівів, стану сівозміни, погіршення екологічної ситуації), які чинять економічний вплив – знижуються продуктивність та доходи працівників, зазнають збитків підприємства.

7. Методика мінімізації суб'єктивного фактору при експертному оцінюванні рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна включає залучення кваліфікованих експертів, що здійснюють оцінювання за п'ятьма основними групами показників економічної безпеки підприємств-товаровиробників зерна (виробничою, техніко-технологічною, фінансовою, зовнішньоторговельною та кадровою) і використовує експертні попарні порівняння та обернено-симетричні матриці. Аналіз ієрархій Т. Сааті використовується для проведення якісного етапу експертного дослідження шляхом складання матриць експертних висновків при попарних порівняннях елементів в однорідній групі показників з подальшим визначенням власних чисел матриць. Для перевірки узгодженості матриць використовується математичне сподівання (нормативне значення) індексу узгодженості експертних суджень, обчислення якого пов'язане з імітацією моделювання подібних матриць, та встановлюються похибки узгодженості експертних суджень (підхід Крилова). За результатами апробації запропонованої методики проведено оцінювання рівня економічної безпеки п'яти українських підприємств, які працюють на світовому ринку зерна. Розрахунок інтегрального індикатора економічної безпеки ґрунтується на отриманих значеннях і вагових оцінках його компонентів.

8. Страхування сільськогосподарських ризиків є невід'ємною частиною забезпечення економічної безпеки підприємств як суб'єктів світових товарних ринків. Основними чинниками, які стримують розвиток сільськогосподарського страхування, є недосконалість нормативно-правового регулювання та недостатній рівень розвитку інституційної мережі. Страхування сільськогосподарського виробництва є більш ризиковим і затратним видом страхування порівняно з іншими їх видами. В аграрній сфері кількість укладених договорів особистого страхування набагато менша, ніж у містах, що пов'язане з відсутністю необхідних коштів у населення для укладання договору страхування, недостатньою поінформованістю сільського населення про користь такого виду страхування, недовірою до страхового захисту. Аналіз діяльності господарств аграрного сектору свідчить, що довікллю завдається шкода через забруднення земель сільськогосподарського призначення хімічними речовинами, мінеральними добривами і відсутність заходів рекультивациі земель. Це підтверджує необхідність впровадження страхування відповідальності аграрних та інших господарств за заподіяну довікллю шкоду.

9. Концепція забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна ґрунтується на поєднанні макрорівневих (державне регулювання) і мікрорівневих (саморегулювання) заходів. Економічна безпека підприємства на світовому ринку зерна забезпечується оптимальним використанням ресурсів підприємства для його стабільного функціонування та динамічного розвитку, запобігання негативним впливам ендогенних та екзогенних загроз при здійсненні трансакцій на світовому ринку зерна. Механізм забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна складається з таких основних компонентів: інституційно-організаційного (заходи з підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств-експортерів зерна, які здійснюють торговельні операції на світовому товарному ринку); методичного (моделювання рівня економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна) та економічного (саморегулювання процесу забезпечення економічної безпеки українських підприємств-експортерів на світовому ринку зерна).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях та виданнях України, які внесені до міжнародних наукометричних баз

1. Чорний В. М. Забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 38. – С. 105-111 (0,5 друк. арк.).
2. Чорний В. М. Транспортна інфраструктура у внутрішніх ризиках експортних поставок зернових / В. М. Чорний // Вчені записки університету

«КРОК». Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 41. – С. 87-93 (0,45 друк. арк.).

3. Чорний В. М. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки / В. М. Чорний // Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. – 2016. – Вип. 44. – С. 95-101 (0,5 друк. арк.).

4. Чорний В. М. Внутрішні ризики виходу українських підприємств на світовий ринок зерна / В. М. Чорний // Фінансові послуги. – 2017. – № 1. – С. 44-48 (0,65 друк. арк.).

5. Чорний В. М. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна [Електронний ресурс] / В. М. Чорний // Ефективна економіка. – 2017. – № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5450> (0,52 друк. арк.)

У наукових періодичних виданнях інших держав

6. Cherniy V. M. Adaptation to external risks of general exporters / V. M. Cherniy // Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2015. – № 8 (21). – P. 17-26 (0,5 друк. арк.).

7. Чорний В. М. Внешние риски выхода на мировой рынок зерна в процессе развития конкурентоспособности украинской продукции / В. М. Чорний // Современный научный вестник. – 2015. – № 10 (257). – С. 15-20 (0,45 друк. Арк.).

В інших виданнях

8. Чорний В. М. Вплив державного регулювання на фінансові ризики підприємств-експортерів зернових / В. М. Чорний // Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 3.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – С. 8-11 (0,16 друк. арк.).

9. Чорний В. М. Економічні ризики річкових експортних перевезень зернових / В. М. Чорний // «Динамиката на съвременната наука – 2015». – София.: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2015. – С. 12-14 (0,15 друк. арк.).

10. Чорний В. М. Загрози і ризики експорту зернових та шлях їх подолання / В. М. Чорний // Materialy XI mezinarodni vedecko – prakticka conference «Aplikovane vedecke novinky – 2015» Dil 2.: Praha. Publishing House «Education and Science», 2015. – С. 7-10 (0,16 друк. арк.).

11. Чорний В. М. Зниження ризиків експорту продукції зерновиробництва / В. М. Чорний [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/28_PRRNR_2015/Economics/12_199113.doc.htm (0,16 друк. арк.).

12. Чорний В. М. Особливості транспортних проблем експортних поставок зернових України / В. М. Чорний // Materials of the XI International scientific and practical conference, «Trends of modern science», May 30 - June 7, 2015. – Volume 5. Economic science. Sheffield. Science and education LTD, 2015. – P. 12-14 (0,14 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Чорний В. М. Забезпечення економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК» – Київ, 2017.

У дисертації з'ясовано теоретико-методологічні засади, умови та загрози діяльності українських підприємств на світовому ринку зерна, а також пріоритетні напрями забезпечення їх економічної безпеки.

Висвітлено специфіку світового ринку зерна як різновиду світового товарного ринку. Досліджено сутність і класифікацію ризиків та загроз економічній безпеці підприємств на світових товарних ринках. Окреслено методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств на світовому ринку зерна.

Охарактеризовано за допомогою безпекового підходу торговельну позицію українських підприємств на світовому ринку зерна. Проаналізовано екзогенну компоненту в комплексі загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна. З'ясовано специфіку ендогенних загроз економічній безпеці українських підприємств на світовому ринку зерна.

Обґрунтовано концепцію забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Змодельовано рівень економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна. Розкрито особливості страхування сільськогосподарських ризиків як інструменту забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна.

Ключові слова: ризик, загроза, економічна безпека підприємства, аграрний сектор, зовнішньоекономічна діяльність, світовий ринок зерна.

ABSTRACT

Chornyj. V. M. Ensuring Economic Security of Enterprises on the World Grain Market – Manuscript.

Thesis for the degree in economics specialty 21.04.2002 – economic security of economic entities. University of Economics and Law «KROK» – Kyiv, 2017.

The thesis reveals theoretic and methodological fundamentals, operating environment and threats, and priorities for ensuring economic security of business entities on the world grain market.

The author sheds light on specificity of the world grain market as the type of global commodities markets, researches the essence and classification of risks and threats to economic security of business entities on the world commodities markets, and discloses methodological approaches to evaluating economic security of business entities on the world grain market.

The thesis features trading positions of Ukrainian business entities on the world grain market from the standpoint of economic security, analyzes the exogenous

component of the array of threats to economic security of Ukrainian business entities on the world grain market and clarifies peculiarities of endogenous threats to economic security of Ukrainian business entities on the world grain market.

The author substantiates the concept for ensuring economic security of Ukrainian business entities on the world grain market, conducts the modeling level of economic security of Ukrainian business entities on the world grain market and detects the special features of insuring agricultural risks as the tool for ensuring economic security of Ukrainian business entities on the world grain market.

For the first time, the author has substantiated the mechanism for ensuring economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market. This mechanism consists of institutional and organizational (measures to raise the level of economic security of Ukrainian enterprises exporting grain and conducting trade operation in the world commodity market), methodological (methodology for modeling the level of economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market) and economic (self-regulation of the process of ensuring economic security of Ukrainian enterprises conducting export operations in the world grain market) components for achieving the double synergy effect. The acquired synergy is that, on the one hand, there are mutual reinforcement and harmonization of national and private interests; on the other hand, it is the synchronized pledging of economic security of the state and economic security of subjects of economic activities in the world grain market.

The author has refined the conceptualization of spheres of ensuring the economic security of subjects of economic activity by complementing the conceptual framework with the term “economic security of enterprise in the world grain market”, which is the optimal state of utilizing the resources of the enterprises for the sake of their stable functioning and dynamic development, prevention of negative impacts of endogenous and exogenous threats while conducting transactions in the world grain market.

The author has further developed the essential content of the state regulation of foreign trade in the grain market within the framework of the economic security of the state, which is the conjunction and mutual reinforcement of economic, organizational, administrative and legal measures in the conditions of informatization and innovatization of social production emphasizing the database forming and development of on-line grain trade networks for fostering foreign economic cooperation.

The main scientific results achieved in this Doctoral research solve the important scientific task, namely the disclosure of conceptual and methodological fundamentals for evaluating and ensuring economic security of Ukrainian enterprises in the world grain market. The practical significance of theoretical foundations, conclusions and recommendations formulated by the author is that they constitute practical grounds for developing the economic security management model of agrarian enterprises.

Keywords: risk, threat, economic security of business entities, agricultural sector, foreign trade, world grain market.